

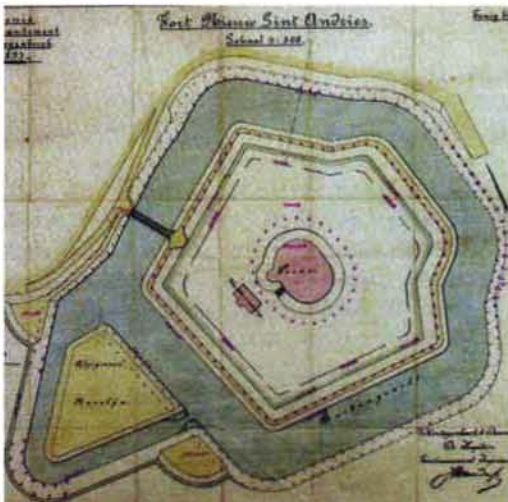

Beplantingen op verdedigingswerken

Dinsdag 3 juli was een bont gezelschap aanwezig op Fort bij Vechten voor een middagsymposium en de presentatie van het boek *Beplantingen op verdedigingswerken*, door Martijn Boosten, Patrick Jansen en Ido Borkent; ISBN 978 90 5345 448 0; prijs 24,95; 180 blz., uitgever Matrijs met steun van Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie; Provincies Noord-Holland en Utrecht; Rijksgebouwendienst en Stichting Probos.

Na de koffie/thee met een koek in de vorm van het fort, opende Ido Borkent als dagvoorzitter en legde het programma uit. Het gaat over geschiedenis, huidige waarden en beheer van militaire beplantingen. Zelf was hij in de jaren tachtig betrokken bij het uitwerken van bestekken voor groot onderhoud aan het groen op enkele forten. Je had met verschillende factoren rekening te houden. Zo was Fort bij Vechten in gebruik als bandenopslag voor Defensie en werden forten soms gebruikt om bomen te planten in het kader van de compensatiewet. Vaak was het een kwestie van hier en daar afzagen en elders weer wat bijplanten.

Later werd het onderhoud toch wat meer multidisciplinair. Vocht in de gebouwen; hoe is een fort gesitueerd in het landschap; waarom hier wel vleermuizen en daar niet? Het boek is geen voorschrift, zoals vroeger door Defensie uitgegeven,

Fort Nieuw St. Andries (1891); op deze plattegrond zijn de beplantingen van essen en acacia's ingetekend.

maar bedoelt handreikingen en ideeën te leveren met daarbij wel een uitgebreide inventarisatie van het verleden.

Geschiedenis

Martijn Boosten

behandelde beplantingen op verdedigingswerken door de eeuwen heen. In een boeiende samenvatting van hoofdstuk 3 van het boek, liet hij de ontwikkeling zien. Mogelijk gebruikte de Belgische stam de Nerviers volgens Julius Caesar al plantaardige verschaningen. De middeleeuwse landweren zijn de oudste nu nog hier en daar herkenbare voorbeelden hoe door het vervlechten van bomen en doornige struiken een hindernis kan worden gemaakt.

In de (Nederlandse) vestingbouw werden van de 15e tot de 18e eeuw op de bermen doornhagen gevlochten met een dubbel doel: barrière tegen indringers en versteviging aarden wallen bij beschieting. Na de introductie van het Oud-Nederlands stelsel kwamen er hakhoutbeplantingen en ander gebruikshout op de wallen en later ook het glacis.¹ Dit vormde weer een barrière en bemoeilijkte het maken van mijngangen door belegeraars.

In 1825 verschijnt de 'Algemeene Instructie voor de Directeuren der fortificatiën, betrekkelijk het aanleggen van boomkwekerijen en het doen van beplantingen der vestingwerken.' Kernpunten hierbij zijn: aanwijzingen aanleg beplantingen, eis tot opstellen beplantingsbestekken en jaarlijkse inventarisaties. Daarnaast vormt beplanting een barrière tegen vijandelijke ingravingen en kan 'Rijks schatkist' in vredestijd bevoordelen.

¹ In het boek wordt hakhout omschreven als: bosbouwkundige bedrijfsvorm waarbij de bomen regelmatig (bijvoorbeeld elke vier of tien jaar) en op geringe hoogte worden afgehakt (afgezet), waarna de bomen via stronkopslag weer uitlopen.

Gebruikshout kon bij belegeringen worden toegepast als brandhout, voor het maken van versterkingen, fascines, enz.

Fort bij Vechten; met deze overdadige begroeiing lijken de grachtboorden (te) goed beschermd tegen afkalving (foto: C.G.F. Ampt)

Voorbeelden

Specifiek wordt, ook in het boek, aandacht besteed aan de Grebbelinie, de Nieuwe Hollandse Waterlinie [NHW] en de Stelling van Amsterdam [SvA]. Bij de NHW was het doel: barrièrewerking, bescherming tegen afkalving van de grachtboorden, levering van brandhout en gebruikshout, bieden van schaduw, camouflage en beschutting. Daarnaast komen later knotwilgen ter maskering. Er is overigens in de loop van de tijd veel discussie over uitgebreidheid en nut van beplantingen in de NHW.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog is veel beplanting gerooid om vrij zicht en schootsveld te creëren. Tijdens het Interbellum is er deels herplant en ook wel weer wat onderhoud. Er was wel een veranderende manier van oorlogvoeren door de komst van vliegtuigen en door het zware geschut buiten de forten te plaatsen.²

Bij de SvA waar veel is geplant – zowel op en om de forten, op linedijken en kaden – ligt de nadruk op het creëren van schermen tegen vijandelijke waarneming. Zelfs na de Tweede Wereldoorlog diende beplanting nog als camouflage. Dit was onder andere het geval bij de luchtwachtstorens. Nu zijn er nog op diverse plaatsen – veelal niet of slecht beheerde – uitgegroeide hakhoutstoven, oude knotwilgen en opgaande bomen.

² Zie ook: D.C. Leegwater, *Fort bij Rijnauwen, Van artilleriesteunpunt tot infanteriesteunpunt*, Vestingbouwkundige Bijdragen 1994.

Geniedijk

In afwijking van het gepubliceerde programma en ook niet behandeld in het boek, sprak Patrick McCabe over het Geniepark: militair-historisch erfgoed wordt modern stadspark. Ingeklemd tussen de bebouwing ligt in Hoofddorp nog een stuk van de Geniedijk als deel van de SvA. Dit is een verstild landschap gekenmerkt door rechtlijnigheid. Bij de nieuwe invulling gaat het om een 'dansende parkrand', met andere zichtlijnen op de werken, blijft het 'schootsveld' wel min of meer leeg, ontstaat een bomenweide en handhaaft men de thans bestaande bomenrij aan de 'verkeerde' kant van de dijk. Het positieve lijkt echter dat de dijk niet verdwijnt, daarbij toch min of meer 'beleefbaar' blijft of wordt.

Fort bij Vechten; oude eikenhakhoutstoof (stobbe) (foto: C.J. Limonard)

Beheer

Patrick Jansen behandelde de kernpunten uit hoofdstuk 4. Achtereenvolgens betreft dit: vakkundig beheer, het proces van beheer, de waarde van beplantingen, vier beplantingsvormen en hun beheer. De basis wordt gevormd door lange termijn visie, vakkennis en gebiedskennis (terrein).³ Hier bovenop komt het duurzaam bosbeheer.

Bij het proces van beheer begint het met een inventarisatie. Hier is de cultuurhistorie nog een belangrijke factor. Bij de waardering staan echter de ecologische waarde – de biodiversiteit en/of natuurlijkheid, met speciale aandacht voor (uitheemse) korstmossen en vleermuizen – en de landschappelijke waarde – de groene eilanden – voorop. Slechts daarna komen de cultuurhistorische waarde – herinnering aan een levend verleden – en de toeristisch-recreatieve waarde – waar natuur en cultuurhistorie samen komen – aan bod.

De vier historische beplantingsvormen op verdedigingswerken zijn: opgaande bomen, hakhout, knobomen en heggen. Zowel in de voordracht als in het boek zijn uitgebreide adviezen gegeven hoe met deze vormen om te gaan. Ook fruitbomen, veelal door fortwachters op eigen initiatief geplant, klimop, grassen en muurbegroeiing worden in de publicatie niet overgeslagen. Bij dit alles is voor beheer wel de strijdkreet van Jansen: “Bezint eer gij begint.”

Fort Altena; perceel hakhout met hoog afgezette stobben (foto: C.J. Limonard)

Rondleiding

In groepen verdeeld onder de drie auteurs volgde hierna een uitgebreide rondleiding over het gehele terrein met als laatste een kort bezoek aan het (onverlichte) reduit. Onderweg waren er voorbeelden hoe het beheer vorm begint te krijgen, maar waarschijnlijk veel meer hoe het (tot nu toe) niet had gemoeten. Het nieuwe bezoekerscentrum in aanbouw detoneert duidelijk. Het gehele gebied doet enorm rommelig aan, waar niets is opgeruimd. Overal liggen nog bouwresten en ander onduidelijk materiaal. Het is overduidelijk dat het natuurbeheer lange tijd heeft stilgelegen en het in feite een grote woekering van elkaar verdringende planten is geworden. Voor sommigen een ideale groene oase waar dan weer wel een nieuwe, nog-aan te leggen ‘onnatuurlijke’ brug de bezoekers moet lokken. Zaken als een kabelbaan over de gracht moeten hier ook aan bijdragen.

Door ophoging van een deel van het fortterrein dreigen een aantal oude monumentale bomen het loodje te leggen. Er is wel een kuiltje omheen gemaakt maar onvoldoende gezien de omvang van het wortelstelsel. De aantasting van muren doordat in slecht metselwerk bomen zich hebben kunnen wortelen werd goed gedemonstreerd. Zo lang bomen maar voldoende afstand tot buitenmuren houden lijken ze geen kwaad te doen aan de bovendekking van gebouwen.⁴

Fort bij Vechten; een voorbeeld van aangetaste muren (foto: C.G.F. Ampt)

³ De cultuurhistorische waarde lijkt hier geen of een ondergeschikte rol te hebben.

⁴ We moeten dan wel aannemen dat hierin geen slecht metselwerk zit of er door andere oorzaken scheuren zijn ontstaan.